

Strengthening Persian Lexical System Using the Dialectal Words and Word Structures (A Case Study: Tati of Jirandeh Amarlu)

Vol. 16, No. 2, Tome 86
pp. 337-368
May & June
2025

Samad Shoghi¹ & Hamid Taheri^{2*}

Abstract

The purpose of this study was to identify and introduce some Iranian dialectal words and word structures to enter Persian language to develop its lexical system. Persian is the formal language in Iran; spoken all over the country; used in media, schools, universities, trade, etc. Tati is one of the wide spreading Iranian dialects spoken from the northwest in Azerbaijan to the northeast in Khorasan. It is also used by the people in some central provinces. Among many variants of Tati in Iran, the researchers selected one that is spoken in the small town of Jirandeh Amarlu, Guilan Province. Some Tati words containing nouns and adjectives were chosen from the glossary book of Giltat (2018), and compared with Persian word structures which Bateni (1970) had analyzed based on the Scale and Category Theory. This comparison was shown in some word components tables along with the essential explanation for each table. The result of the study showed that many word structures in both languages are the same. These structures make common and dialectal words to meet the needs of the speakers in Persian and Tati. Some of these dialectal words have the ability to enter Persian, because of their easy pronunciation or conveying a new meaning. Some structures were found in Tati which do not exist in Persian. These structures can also enter Persian to make words in this language. They can increase the number of words of the formal language and make its lexical system larger.

Keywords: Persian language; Tati dialect; Jirandeh Amarlu; lexical system; word structure.

Received: 23 March 2022
Received in revised form: 25 July 2022
Accepted: 23 August 2022

¹ PhD candidate in Persian language and literature, Imam Khomeini International University, Qazvin.

² Corresponding author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin; Email: taheri@HUM.ikiu.ac.ir

1. Introduction

Persian and Tati, like many other cognate Iranian languages, are agglutinating. It means that most words of these languages are made by joining lexical or grammatical morphemes to each other. The lexical system of all dialects of this group has some word structures in common with formal Persian language. They make common words with Persian some of which have dialectal usage and meaning. These dialectal meanings can also be used by Persian speakers in order to increase the semantic spread of existing words in this language. These dialects have also their own word structures, too. They make dialectal words to meet their own speakers' needs. Some of these dialectal structures may be able to produce words in Persian, either. Even some dialectal words which have semantic load and fit to the phonology system of Persian can also enter this language. Comparative study of word structure in various categories including: noun, verb, adjective, etc. is a simple and practical way to discover these dialectal abilities to strengthen the lexical system of Persian language.

The aim of this study is to search in Tati dialect and find some word structures which do not exist in Persian, but they have ability to enter Persian and make words in this formal language, too. Some dialectal words of common structures which are easy to pronounce for Persian speakers can be suggested to enter, either. Some other terms which have a good semantic load but they less/do not adapt the phonological system of Persian, can also be entered if they are Persianized or translated. In these ways the lexical system of formal Persian language will be improved by using the words of its cognate dialects.

Research questions

The main research questions of this study are:

- a. How can we take advantage of the capacity of Tati word formation processes to strengthen Persian language?
- b. How can we gain more knowledge about word formation processes in Persian language by comparing Tati and Persian lexical systems?

1. Literary Review

The theoretical framework adopted for this study is based on Scale and Category Theory. This is one of the views of Halliday, a prominent contemporary linguist, and has proposed materials in the word structure section that can describe the compound structure of Persian language and other Iranian languages much better than other theories. Based on this theory, Bateni (1970, pp. 178-179) introduces the general formula [prefix(s) + base(s) + suffix(s)] for the structural components of the word in Persian, and analyzes a number of words in some word components tables. In this formula, the prefix(s) and suffix(s) are optional, but the base is mandatory. The plural form of the components is a sign of the possibility of repetition. The prefix and the suffix classes, which are placed in the 'p' and 's' positions in the tables, are composed of bound morphemes; but the morpheme class that is in the base position includes both bound and free morphemes. Bases that are free are marked with two lines and those that are bound are marked with a line below.

2. Methodology

This study adopted the comparative-descriptive method because the aim of the study was to find some dialectal Tati structures and vocabularies to enter Persian language to make its lexical system larger. To reach this aim some Persian nouns and adjectives analyzed in word components tables based on Scale and Category Theory by Bateni (1970) have been chosen; their word structures have been explained; then, a comparative study has been done between these Persian words and Tati words existing in the glossary book of Giltat, volume 2 (2018). We have used the same method in parsing Tati words into its components in some tables to show their structural differences and similarities. Through this study, we have introduced the dialectal words that can directly or indirectly adapt with the phonetic system of Persian language to enter this system. The variance of Tati whose words have been studied here

is spoken in the small mountainous town of Jirandeh Amarlu, on the west side of Alborz, in Guilan province.

3. Results

The results of this study show that the lexical system of Persian language can be improved by using Iranian dialects through the following ways:

1. There are some dialectal word structures in Tati which are not found in Persian. These structures can enter Persian and make words in this language, too. Some dialectal words of these structures can also be used in Persian and increase its word number.

2. There are some common word structures which make words in both languages. Some of these dialectal words can also be used in Persian conditionally.

Directly: words that have enough adaptability with the phonological or grammatical system of Persian can enter Persian with no change.

Indirectly: Some dialect words do not have enough adaptability with the phonological or grammatical system of Persian, but they are valuable words because of the meanings that they convey. These words can enter Persian with a slight syntactic or phonological change or even through translation.

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۶، ش ۲ (پیاپی ۸۶)، خرداد و تیر ۱۴۰۴، صص ۳۳۷-۳۶۸

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.191.3>

تقویت دستگاه واژگانی زبان فارسی با استفاده از واژه‌ها و

ساخت‌واژه‌های گویشی

(مطالعه موردی: گویش تاتی جیرنده عمارلو)

صمد شوقی^۱، حمید طاهری^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران.

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۰۳

چکیده

گویش‌های ایرانی علاوه بر برخورداری از ساخت‌واژه‌های مشترک با زبان فارسی، از ساخت‌واژه‌های ویژه‌ای نیز برخوردارند. ساخت‌واژه‌های مشترک، واژه‌هایی تولید می‌کنند که علاوه بر معنای رایج در فارسی، کاربرد گویشی نیز دارند. می‌توان از این معانی و کاربردهای گویشی جهت گسترش حوزه معنایی واژه‌ها در متون نظم و نثر و مکالمه‌های روزانه فارسی استفاده کرد. ساخت‌واژه‌های اختصاصی علاوه بر تولید واژگان گویشی، توانایی تولید واژه در زبان فارسی را نیز دارند و می‌توانند مورد توجه فرهنگستان زبان و ادب فارسی واقع شوند. بسیاری از واژه‌های گویشی را می‌توان برای تقویت دستگاه واژگانی فارسی وارد این زبان کرد. هدف از این پژوهش که به روش کتابخانه‌ای انجام شده، بررسی تطبیقی ساخت‌واژه تاتی (گونه جیرنده عمارلو) و فارسی در دو مقوله اسم و صفت براساس نظریه مقوله و میزان، و یافتن واژه‌ها و ساخت‌واژه‌های گویشی مناسب جهت ورود به زبان فارسی و تقویت دستگاه واژگانی آن است. نتیجه این مطالعه نشان می‌دهد که بسیاری از واژه‌های تاتی توان انطباق بالایی با دستگاه آوایی زبان فارسی دارند و می‌توانند به‌طور مستقیم وارد زبان فارسی شوند. واژه‌های تاتی دیگری هم که بار معنایی و رسانگی کلام خوبی دارند، اما از تطابق کم‌تری با دستگاه آوایی زبان فارسی برخوردارند، می‌توانند به صورت «فارسی شده»، یعنی منطبق شده با دستگاه آوایی زبان فارسی (با تغییرات آوایی یا نحوی اندک)، و یا به صورت ترجمه وارد زبان رسمی شوند و بر گسترش دستگاه واژگانی آن بیفزایند. پیشنهاد ورود بیش از هفتاد واژه، عبارت و اصطلاح تاتی به زبان فارسی نتیجه بررسی‌های این پژوهش است.

واژه‌های کلیدی: زبان فارسی، گویش تاتی، جیرنده عمارلو، دستگاه واژگانی، ساخت‌واژه.

۱. مقدمه

زبان‌های تاتی^۱ و فارسی دو زبان ایرانی دوره جدید و معاصرند و مانند بسیاری از زبان‌های ایرانی ساختمان واژگانی پیوندی^۲ دارند و از قواعد یکسانی در ساخت واژه^۳ استفاده می‌کنند. این جمله بدان معناست که با افزودن تکواژهای صرفی^۴ و یا قاموسی^۵ می‌توان واژه‌های جدیدی در این زبان‌ها ساخت. فارسی، زبان رسمی کشور بوده که در رسانه‌ها، دانشگاه‌ها، مدارس و... از آن استفاده می‌شود. تاتی یکی از گویش‌های اصیل ایرانی است که دامنه پراکندگی آن از شمال غرب در آذربایجان تا شمال شرق در خراسان شمالی، دامنه‌های البرز و برخی از شهرها و روستاهای استان‌های مرکزی کشیده شده است.

زبان‌های زنده دنیا با پیشرفت سریع علم و تکنولوژی و ارتباطات سریع فرهنگی و اجتماعی و هجوم انبوه اطلاعات، ناگزیرند پا به پای این تحولات جهانی، با ساختن واژگان جدید متناسب با نیازهای جامعه به‌روزرسانی شوند، در غیر این صورت به مصرف‌کننده واژه‌های بیگانه بدل خواهند شد. بی‌شک یکی از مهم‌ترین کارهای ارزشمند فرهنگستان زبان و ادب فارسی^۶ ساختن و یا یافتن معادل مناسب از مجموعه ذخیره واژگانی ایرانی برای سیل واژه‌های بیگانه‌ای است که هرروزه به همراه اختراعات و اکتشافات و تبدلات فرهنگی وارد کشور می‌شوند.

این پژوهش به دنبال شناسایی واژه‌های گویشی^۷ سبک، رسا و خوش‌آهنگ زبان تاتی، به عنوان یکی از گویش‌های هم‌خانواده ایرانی^۸ از طریق مطالعه تطبیقی و پیشنهاد ورود به زبان رسمی فارسی و تقویت دستگاه واژگانی آن است. یافتن برخی ساخت‌واژه‌های گویشی^۹ نیز که توان ساخت واژه در زبان فارسی را هم داشته، یاریگر فرهنگستان زبان و ادب فارسی برای ساختن واژه باشند، از اهداف عمده این پژوهش به شمار می‌رود. پرسش اساسی ما در این پژوهش این است: ۱. چگونه می‌توان از ظرفیت فرایندهای واژه‌سازی^{۱۰} زبان تاتی برای تقویت واژه‌سازی زبان فارسی بهره برد؟ ۲. چگونه می‌توان از طریق تطبیق و مقایسه دستگاه واژگانی تاتی و فارسی به شناخت بیشتری از فرایندهای واژه‌سازی در زبان فارسی دست یافت؟ فرضیه‌های پژوهش به ترتیب عبارت‌اند از: ۱. با استفاده از وندهای^{۱۱} زبان تاتی (و البته بسیاری از واژگان ساده و ابداعی^{۱۲} این زبان، به‌ویژه واژگان مشترک با فارسی و پهلوی، و همچنین عبارت‌های کنایی^{۱۳}) می‌توان به فرایندهای واژه‌سازی و غنای واژگانی در زبان فارسی کمک شایانی کرد. برخی از این واژه‌ها و عبارت‌های روان و رسای گویشی را به‌طور مستقیم می‌توان وارد زبان فارسی کرد و برخی‌های دیگر را از راه فارسی‌سازی^{۱۴} (انطباق با دستگاه

آوایی فارسی از طریق اعمال تغییرات آوایی و نحوی) و یا ترجمه. ۲. زبان فارسی و تاتی از زبان‌های خویشاوند ایرانی، و از نظر واژه‌سازی زبان پیوندی^{۱۵} هستند. فرایندهای واژه‌سازی در این دو زبان بسیار شبیه به هم است. برخی از فرایندهای فراموش‌شده در واژه‌سازی زبان فارسی، در زبان تاتی هنوز به یادگار مانده است که از وجود آن‌ها برای ساخت واژه در زبان فارسی نیز می‌توان بهره برد. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است. بدین صورت که سازه‌های تشکیل‌دهنده کلمات در گونه تاتی شهر جیرنده، مرکز بخش عمارلو، شهرستان رودبار، استان گیلان از دو مقوله اسم و صفت از کتاب گیلتات، جلد دوم (واژگان، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها) (۱۳۹۶) با ساخت‌واژه کلمات در زبان فارسی از کتاب توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی (۱۳۴۸) براساس نظریه عمومی «مقوله و میزان» مقایسه و تجزیه و تحلیل شده، و برخی از ساخت‌واژه‌ها و واژه‌های گویشی^{۱۶} که توانایی بیشتری در هماهنگی با دستگاه آوایی زبان فارسی دارند، جهت ورود به این زبان معرفی شده‌اند. برخی واژه‌های دیگر نیز که از تطابق و تناسب آوایی کم‌تری برخوردار بوده اما بار معنایی و رسانگی خوبی داشته‌اند، از راه اعمال تغییرات اندک آوایی و نحوی فارسی‌سازی شده‌اند، و برخی‌های دیگر هم از راه ترجمه و گرده‌برداری مجوز ورود به این زبان را گرفته‌اند. به‌دلیل گستردگی بحث ساخت‌واژه، در این پژوهش صرفاً به توصیف و تحلیل ساخت‌واژه‌های وندی، ترکیبی^{۱۷} و اشتقاقی^{۱۸} پرداخته و از ورود به سایر فرایندهای واژه‌سازی، نظیر واژگان ابداعی، ادغام^{۱۹}، کوتاه‌سازی^{۲۰} و...، خودداری شده است. پژوهندگان بر این باورند که مطالعه تطبیقی ساختمان واژه در طبقات مختلف اسم، صفت، فعل و...، از سویی راه عملی ساده‌ای برای کشف و شناسایی بسیاری از توانمندی‌های گویشی در جهت تقویت دستگاه واژگانی زبان رسمی فارسی، و از سویی دیگر روشی کاربردی برای حفظ این گویش‌ها از خطر انقراض است. در این پژوهش عمدتاً دو مقوله اسم و صفت در یکی از گویش‌های اصیل ایرانی یعنی تاتی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته، تا راهی گشوده شود برای پژوهش در مقوله‌های دیگر و در گویش‌های هم‌خانواده ایرانی دیگر در جهت توانمندسازی هرچه بیشتر زبان رسمی فارسی.

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه روش‌های تقویت زبان فارسی اظهارنظرهای متفاوتی از سوی برخی صاحب‌نظران ارائه شده است که به چند نمونه از آن اشاره می‌کنیم. میلانین یکی از مهم‌ترین راه‌های تقویت فرهنگی زبان فارسی را گسترش حوزه جغرافیایی این زبان از طریق حذف گویش‌های محلی می‌داند و می‌گوید:

باید پذیرفت که مسئله وجود گویش‌ها (که منحصر به ایران نیست) در ایجاد رابطه گفتاری روزمره در برخی از بخش‌های کشور کمبودی برای کاربرد زبان فارسی شمرده می‌شود. پس: در آینده نزدیک باید زبان فارسی حتی در زمینه محدود برآوردن نیازهای ارتباطی گفتاری روزمره، هر جا که مورد داشته باشد، به جای گویش محلی یا لاقل همپای آن به کار رود (میلانیان، ۱۳۵۱، ص. ۱۹).

میلانیان پیشرفت‌های آموزشی (بالا رفتن میزان باسوادان، ایجاد مدارس نوین و دانشگاه‌ها)، بهبود کیفیت وسایل ارتباطی جغرافیایی (راه‌های اصلی و فرعی تازه، اتوبوس‌های مسافربری، راه‌آهن و هواپیما)، ابزارهای شنیداری - دیداری در سطح ارتباط عمومی گفتاری (رادیو، تلویزیون، سینما و مانند آن)، بالا رفتن میزان انتشارات (کتاب، روزنامه، مجله و مانند آن) را از راه‌هایی برمی‌شمارد که بر گسترش جغرافیایی زبان فارسی به میزان بسیار زیاد افزوده و گویش‌های بی‌شماری را از بین برده است (همان، ص. ۱۹). این نویسنده نقش فرهنگستان را نیز فقط در حد موزة گویش‌ها می‌داند که مهم‌ترین کارش ثبت و یادداشت تمام گویش‌های موجود، توصیف تمام مشخصات زبانی و غیرزبانی و گروه‌بندی آن‌ها خواهد بود، آن هم برای تعیین سلسله‌مراتب گویش‌ها از آسان به دشوار، برای اجرای برنامه همپایی و یا جانشین‌سازی زبان فارسی (همان، ص. ۲۳). فرشیدورد زبان فارسی را زبانی می‌داند که روزی محکم‌ترین رشته اتحاد و اتفاق بین مسلمانان و غیرمسلمانان مشرق‌زمین، از دهلی تا قسطنطنیه و از سمرقند تا بغداد بود. ایشان تقویت زبان فارسی و تبدیل آن به یک زبان توانگر را نیازمند کوشش فراوان، زمان زیاد، صرف پول و وقت و نیروی انسانی می‌داند و انجام این کار مهم را مستلزم احترام به همه معلمان، استادان و پژوهشگران زبان فارسی می‌شمارد. ایشان در ضمن مقاله، پیشنهاد تشکیل شورای عالی زبان و ادب فارسی را می‌دهد که باید از کارکشته‌ترین مترجمان و نویسندگان و شاعران و دستوردانان و لغت‌شناسان و زبان‌شناسان و جامعه‌شناسان کشور به وجود آید و بر تمام مراکز تعلیم و تحقیق زبان فارسی نظارت کند (فرشیدورد، ۱۳۶۲، ص. ۱۱). فرشیدورد معتقد است چون وزارت آموزش و پرورش و سازمان‌های کتاب‌های درسی و رادیو و تلویزیون و روزنامه‌های پرانتشار مهم‌ترین و حساس‌ترین مرکز آموزش و گسترش زبان فارسی است باید نشریات و کتب این مراکز را با بهترین و شیواترین نثرها نوشت و در اختیار مردم نهاد. نوشتن کتاب‌های دستور و لغت و فرهنگ اصطلاحات برای گونه‌های مختلف زبان فارسی و اهمیت دادن به درس انشای دانش‌آموزان در کنار نگارش زیبایی کتاب‌های درسی مدارس از پیشنهادهای دیگر فرشیدورد برای تقویت زبان فارسی است (همان، ص. ۱۲).

پژوهشگران دیگر اما، یکی از مهم‌ترین راه‌های تقویت زبان فارسی را استفاده هوشمندانه این زبان از کلمات، عبارات و اصطلاحات گویشی می‌دانند. اختیاری در مقاله «ساخت‌های مصدر نادر مایستاً mæ:ɟstæ در گویش خانیکی» ضمن معرفی گویش کهن و دست‌نخورده در روستای تاریخی خانیک^{۲۱} گناباد می‌نویسد که در این گویش افعال و کلمه‌هایی وجود دارد که در دیگر گویش‌ها یا اثری از آن‌ها نیست یا به ندرت دیده می‌شود؛ از جمله آن‌ها فعل‌های ساخته‌شده از مصدر «مایستاً mæ:ɟstæ» است که ساخت‌ها و زمان‌های مختلف آن در نقش فعل کمکی و مستقل - با زمینه ذهنی قبلی - در خانیک با بسامد فراوانی رواج دارد. نویسنده می‌افزاید که از این مصدر در گویش خانیکی چندین نوع ساخت مضارع و ماضی وجود دارد که بیشتر با ستاک‌های فعلی و ساخت‌های فارسی معیار تفاوت دارد (اختیاری، ۱۳۹۷، ص. ۲۶۷). نویسنده در پایان مقاله نتیجه می‌گیرد که:

معرفی و احیای ساخت‌های این مصدر، کمک به احیای حدود پانصد فعل در زبان فارسی خواهد کرد (ماضی، مضارع، آینده، منفی، امر، نهی و پرسشی آن منظور است) که برخی از آن‌ها در متون کهن فارسی هم به کار رفته است. ضمن آنکه طرز ساخت‌های متفاوت افعال آن می‌تواند در واژه‌سازی به فرهنگستان زبان فارسی یاری رساند (همان، ص. ۲۹۰).

مقاله «راهکارهای حفظ زبان تاتی» معادل‌یابی در گویش‌ها را به جای برخی معادل‌سازی‌های فرهنگستان زبان و ادب فارسی پیشنهاد می‌دهد. واژه‌های تاتی «کفابی» و «کیان» به جای واژه‌های بیگانه «آسانسور» و «آپارتمان» پیشنهاد نویسنده این مقاله به فرهنگستان است (جعفرپور، ۱۳۷۸، ص. ۹۴). طاهری آبکناری (۱۳۹۶) در مقدمه پایان‌نامه ارشد خود گویش‌های ایرانی را منابع بسیار ارزشمندی برای توسعه، تقویت و بازسازی زبان فارسی می‌داند. حسینی زنجانی‌نژاد (۱۳۸۹) از جمله پژوهشگران زبان تاتی است که در بخش آغازین پایان‌نامه خود، بررسی در گویش‌ها را عامل مهمی در پی بردن به معنی درست بسیاری از واژه‌ها و اصطلاح‌های کنونی فارسی می‌شمارد. حسینی عبارت اصطلاحی «چاق کردن» در «قلیان چاق کردن» را در ارتباط ساخت‌واژی و معنایی با فعل «چا کردن» تاتی اشتهارد می‌داند که به معنی ساختن و رو به راه کردن است.

تا آنجا که پژوهندگان این مقاله دریافته‌اند، پژوهش‌های بسیاری درباره نحوه ساخت واژه در زبان فارسی، و همچنین معرفی ساخت‌واژی گویش‌های مختلف در مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها به انجام رسیده است؛ با این حال، پژوهش مستقیم و هدفمند درباره نقش گویش‌ها در افزایش توانمندی زبان فارسی به انجام نرسیده است و حتی اظهارنظر در این رابطه نیز بسیار اندک بوده، که به نمونه‌هایی از آن اشاره

شد. بنابراین پرداختن مستقیم به موضوع تقویت زبان فارسی از طریق مطالعه تطبیقی ساختمان واژه در زبان‌های فارسی و تاتی براساس نظریه مقوله و میزان، شناسایی و معرفی واژه‌های گویشی با تلفظ آسان برای فارسی‌زبانان، و نیز شناسایی و معرفی ساخت‌واژه‌های گویشی با توان ساخت‌واژه در زبان فارسی برای پیشنهاد به فرهنگستان، از نوآوری‌های این پژوهش به‌شمار می‌رود.

۳. نظریه مقوله و میزان

مبنای نظری این پژوهش، نظریه عمومی مقوله و میزان است. این نظریه، ازجمله آرای هالیدی^{۲۲}، زبان‌شناس برجسته معاصر است. آرای هالیدی به همان اندازه که پرطرفدار و مورد استقبال بوده، منتقدان سرسختی نیز داشته است. باطنی نخستین فردی است در ایران که اندیشه‌های هالیدی به‌ویژه نظریه مقوله و میزان وی را معرفی کرد و خود نیز در جایی گفته که از طرفداران نظریات هالیدی است، زیرا «بررسی زبان بدون توجه به بافت فرهنگی - اجتماعی زبان و بدون توجه به بافت کلامی که در آن به‌کار می‌رود (یعنی بررسی زبان به شیوه چامسکی^{۲۳}) کاری بیهوده و بی‌معنی است» (باطنی، ۱۳۴۸، ص. ۱۸). یکی از مهم‌ترین تقسیم‌بندی‌های هالیدی در حوزه دستور زبان به نظریه مقوله و میزان باز می‌گردد. هالیدی نظریه خود را در سال ۱۹۶۸ مطرح کرد. او ساخت زبان را مجموعه‌ای به‌هم‌بافته از «میزان‌ها» و «مقولات» می‌داند و بین سه سطح، چهار مقوله و سه میزان تفاوت قائل می‌شود. نکته بسیار مهم که لب نظریه هالیدی را روشن می‌سازد در نوع رابطه میان دستور و معنای کلام نقش می‌بندد که درواقع، مسیر جداگانه‌ی وی از سایر زبان‌شناسان است. در رویکرد نقش‌گرای^{۲۴} هالیدی رابطه بین «معنی» و «عبارت‌پردازی» یک امر قراردادی نیست، بلکه صورتهای دستوری به‌طور طبیعی با معانی که رمزگذاری می‌شوند، ارتباط دارند.

هالیدی رابطه بین دستور و معناشناسی را طبیعی می‌داند نه قراردادی. بدین صورت که ارتباط بین معنا و کلام در مرحله صورت اولیه یا صورت فرضی زبان قراردادی بوده است. به عبارتی، هیچ ارتباط طبیعی بین معنای جمله‌ای مانند «من آن را می‌خواهم» و یا «آن را به من بده» وجود ندارد. برای شروع و تکامل نظام زبان، این‌گونه قراردادهای اولیه ضروری است (همان، ص. ۴۸).

نظریه مقوله و میزان در بخش ساختمان واژه، مطالبی را طرح کرده است که با ساختمان پیوندی زبان فارسی نسبت به نظریه‌های دیگر مناسبت بیشتری دارد. باطنی براساس این نظریه، فرمول کلی [(پ) + پآ + (پس)] را برای عناصر ساختمانی کلمه در زبان فارسی معرفی می‌کند و توضیح می‌دهد که:

در این فرمول، دو عنصر پیشوند^{۲۵} و پسوند^{۲۶} که بین دو هلال قرار گرفته‌اند، اختیاری هستند؛ ولی عنصر پایه^{۲۷} اجباری است. دایره‌های کوچک در بالای عناصر، علامت امکان تکرار است. طبقه پیشوند و طبقه پسوند که به ترتیب در جایگاه‌های «پ» و «پس» قرار می‌گیرند، از واژک‌های مقید^{۲۸} تشکیل شده‌اند؛ ولی طبقه واژکی که در جایگاه پایه قرار می‌گیرد، شامل واژک‌های مقید و آزاد^{۲۹}، هر دو، می‌باشد. پایه‌هایی که آزاد هستند با دو خط و آن‌هایی که مقید هستند با یک خط در زیر آن‌ها مشخص می‌شوند (همان، صص. ۱۷۸ - ۱۷۹).

ما هم از همین شیوه در تجزیه واژه‌های زبان تاتی برای نشان دادن تفاوت‌ها و شباهت‌های ساختاری و آوایی آن‌ها با واژه‌های زبان فارسی بهره برده‌ایم. ابتدا ساخت‌واژه‌های مشترک بین دو زبان تاتی و فارسی و سپس ساخت‌واژه‌های ویژه زبان تاتی را بررسی و تجزیه و تحلیل کرده، واژه‌هایی که به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم قابلیت تطبیق با دستگاه آوایی زبان فارسی و ورود به این نظام و تقویت دستگاه واژگانی زبان رسمی کشور را داشته باشند، معرفی کرده‌ایم. ساخت‌واژه‌هایی نیز که علاوه بر ساخت کلمه گویشی، قابلیت ساخت کلمه در زبان فارسی را هم دارند، معرفی شده‌اند.

۱-۳. ساخت‌واژه‌های مشترک^{۳۰} زبان‌های فارسی و تاتی براساس نظریه مقوله و میزان

۱-۱-۳. پایه آزاد (صفت) + پسوند صفت‌ساز (وار)

ساده‌ترین واژه فارسی در این ساختار مشترک، واژه مشتق «سزاوار» است. زبان تاتی با انجام تغییر آوایی اندک در این ساختار، یعنی افزودن پسوند (---) به پایه صفت، واژه مشتق «خُجیرَوار xojir a vār» را می‌سازد که به معنی «به مقدار و میزان قابل توجه و چشم‌گیر» است، و بار دیگر در همین واژه به جای پسوند «وار»، از پسوند «چی» استفاده می‌کند و به اصطلاح کنایی و تعریضی «خُجیرَچی xojir a čī» به معنی «چیز به درد نخور و بی‌کیفیت، و یا آدم به درد نخور و بداخلاق» می‌رسد. به نظر می‌آید که می‌توان با تغییر واج «و» به «ب» و ساختن «خُجیرَبار xojir a bār»، تلفظ این واژه را آسان‌تر ساخت و از آن در زبان فارسی نیز بهره برد و جمله عاطفی «من خُجیرَبار بچه‌هایم را نمی‌بینم» را از زبان سالمندان در گلایه از فرزندان بر زبان آورد. اصطلاح دیگر یعنی «خُجیرَچی xojir a čī»، به اندازه کافی رساننده پیام هست و مطابقت آوایی با زبان فارسی هم دارد، بنابراین می‌تواند بدون کم‌ترین تغییری مورد استفاده فارسی زبانان نیز قرار گیرد.

جدول ۱: واژه‌های نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 1: Sample dialectal words for this common word structure

پس ۲	پس ۱	پا
وار (بار)	—	خُجیر
چی	—	خُجیر

۳-۱-۲. پایه آزاد (اسم) + پسوند اسم‌ساز^{۳۱} (ه —) (ه)

واژه‌های میله، دوده و... رایج‌ترین واژه‌های مشترک برساخته از این الگو هستند. زبان تاتی در این ساخت‌واژه تغییراتی به‌وجود می‌آورد، یعنی به جای پایه آزاد اسم، صفت به کار می‌برد و به جای پسوند کسره از فتحه استفاده می‌کند و واژه‌ای مانند «خُشکه» «xošk a» را با معانی زیر می‌سازد: ۱. کود خشک و پودر شده که از آن برای خشک کردن جای استراحت دام استفاده می‌نمایند. ۲. استخوان بخشی از بدن مانند زانو و آرنج که بر روی آن پوشش ماهیچه وجود ندارد و به هنگام ضربه بسیار دردناک است.

جدول ۲: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 2: A sample dialectal word for this common word structure

پا (صفت)	پس
خُشک	ه (خُشکه)

واژه «خُشکه» با معانی گوناگون: بی روغن، آرد گندم ناپخته، نان مخصوص، نوعی آهن زودشکن، استخدام نوکر و خادمه با ماهیانه نقدی بی‌طعام و بی‌لباس و... در زبان فارسی وجود دارد (دهخدا، ۱۳۷۷، ص. ۹۸۲۳). می‌توان همین واژه را در معانی گویشی نیز به‌کار برد و بر گستره معانی این واژه در فارسی افزود.

۳-۱-۳. پیشوند اسم‌ساز (هم) + پایه آزاد (اسم)

در قالب این ساختار، واژه‌های مشترک بسیاری همچون هم‌سن، هم‌درد، هم‌خانه و... وجود دارد. با استفاده از این ساخت‌واژه در زبان تاتی، صفت مرکب «هم‌ریش» «ham riš» ساخته می‌شود که برای رساندن بار معنایی آن در زبان فارسی باید دو صفت «هم‌سن» و «هم‌شأن» را با هم به‌کار برد. به‌کار بردن یک واژه رساتر گویشی به لحاظ اقتصاد زبانی مقرون به صرفه‌تر از دو واژه زبان رسمی است.

همچنین با انجام تغییراتی اندک در این ساخت‌واژه، یعنی استفاده از پایه مقید بن مضارع به جای پایه آزاد اسم، کلمه‌ای مانند «همگیر ham gir» ساخته می‌شود که صفت است و معادل معنایی‌اش در فارسی، واژه وام گرفته از عربی «متحد» می‌باشد. شاید بتوان به هنگام ضرورت، به جای استفاده از واژه‌های جداگانه «همدل» و «متحد» اصطلاح مرکب «همدل و همگیر» را با بار معنایی رساتر و گویاتر به کاربران زبان فارسی پیشنهاد داد.

جدول ۳: واژه‌های نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 3: Sample dialectal words for this common word structure

پ	پا
هم	ریش
هم	گیر

۳-۱-۴. پیشوند منفی‌ساز^{۳۲} (نا) به همراه پایه مقید (بن مضارع) + پسوند صفت‌ساز^{۳۳} (گار) واژه مشتق «ناسازگار» نمونه فارسی این ساخت‌واژه است. صورت مختصرشده این ساخت‌واژه را (با حذف گار) به همراه پیشوند منفی‌ساز دیگر (م) در واژه تاتی «مَساز ma sâz» (انسانی که اهل سازش با دیگران نیست) می‌توان مشاهده کرد.

جدول ۴: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 4: A sample dialectal word for this common word structure

پ	پا
م	ساز

این واژه به دلیل سبک و راحت بودن، می‌تواند به عنوان مترادف واژه‌های «ناساز» و «ناسازگار» در زبان فارسی هم مورد استفاده قرار گیرد. واژه‌های تاتی دیگری که از این قالب برآمده‌اند و در زبان فارسی هم قابلیت کاربرد دارند، عبارت‌اند از: «مَجوش ma juš» (ناسازگار با دیگران) و «مَبَر ma bor» (کسی که برنده و قاطع نیست). دو اصطلاح «مَپچ مَرجو ma pač e marju» (عَدس نیز) و «مَپچ کَله ma pač e kale» (کَله نیز) که برآمده از این ساختارند، علاوه بر معنای اصلی، مفهوم کنایی و تعریضی (انسان خودرأی و بی‌توجه به حرف دیگران) نیز دارند. شاید صورت اصلی و یا فارسی شده این

اصطلاحات در زبان فارسی نیز خوشایند افتد، در جمله‌هایی مانند: «فلانی کلهٔ نیزی دارد» و «در این که فلانی میچِ مَر جوست، شکی نیست».

۳-۱-۵. پیشوند منفی‌ساز (نا) + پایهٔ مقید (بن مضارع) + پسوند نسبت (ان)

«ناخواهان (nâ xâh ân) واژه‌ای است بر ساخته از این ساختار، با معنا و کاربرد صفت، و مشترک در هر دو زبان.

جدول ۵: واژه نمونه گویی از این ساختار واژه مشترک

Table 5: A sample dialectal word for this common word structure

پ	پا	پس
نا	خواه	ان

این واژه در فارسی امروز کاربرد ندارد، اما در متون قدیم فارسی با معنای «بی‌میل» به کار رفته است. دهخدا مثالی از تاریخ بیهقی می‌آورد و می‌گوید: «هرچند دل سلطان ناخواهان است، اریاق را و غازی را خواهان» (همان، ص. ۲۲۰۸۶). در زبان تاتی امروز هم این واژه فقط با معنای زن یا شوهری که همسرش را نمی‌خواهد، به کار می‌رود. این واژه همچنان قابلیت کاربرد در زبان فارسی، با معنای جدید گویی را دارد.

۳-۱-۶. پیشوند (نا) + پایهٔ مقید (بن مضارع) + پسوند ۱ (شناسهٔ گذشته) + پسوند ۲ (ای)

«ناداشتی (nâ dâš t i) واژه‌ای است مشترک و برآمده از این ساختار.

جدول ۶: واژه نمونه گویی از این ساختار واژه مشترک

Table 6: A sample dialectal word for this common word structure

پ	پا	پس	پس
نا	دار	ت	ای (ناداشتی)

در این واژه مشتق، برای سهولت تلفظ ابدال «ر» به «ش» صورت گرفته است. از این واژه در متون کهن فارسی با معنی ناداری، فقر، بی‌چیزی و تنگدستی استفاده شده است (همان، ص. ۲۲۰۹۱)، اما در فارسی امروز کمتر به کار می‌رود یا اصلاً به کار نمی‌رود. در زبان تاتی، این واژه به معنای رسیدگی نکردن به/عدم توجه و مراقبت از انسان یا حیوان به لحاظ بهداشت و تغذیه است. به کار بردن یک واژه اصیل ایرانی و رسا در فارسی به جای معادل‌های عربی عدم مراقبت/عدم توجه، گامی است در جهت

جایگزینی واژه‌های بومی به جای واژه‌های بیگانه، ضمن اینکه می‌توان از آن به عنوان مترادفی برای فعل مرکب «رسیدگی نکردن» بهره برد.

۷-۱-۳. پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پسوند اسم‌ساز (ای)

واژه‌های مرکب - مشتق اسبدوانی، سوارکاری و... نمونه‌های روشن این ساخت‌واژه در زبان فارسی هستند. به عنوان نمونه‌هایی از این ساخت‌واژه در زبان تاتی می‌توان به کلمات «وَرَه‌گالش» «vara gâlōš i» (نگهداری و مراقبت از بره و بزغاله)، «کلوگالش» «kalu gâlōš i» (نگهداری و مراقبت از گوساله‌ها) و... اشاره کرد.

جدول ۷: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 7: A sample dialectal word for this common word structure

پس	پا ۲	پا ۱
ای	گالش	وَرَه

به نظر می‌رسد که بتوان همین کلمات را جهت سهوات تلفظ با تغییر آوایی اندک، یعنی تبدیل مصوت (o) به مصوت (e) در پایه دوم، به صورت «وَرَه‌گالش» «vara gâlōš i» و «کلوگالش» «kalu gâlōš i» با همان معنا و کاربرد گویشی، وارد زبان فارسی کرد و بر تعداد واژه‌های این زبان افزود. توضیح این که زبان فارسی برای فرد نگهبان انواع حیوانات اهلی فقط یک واژه «چوپان» در اختیار دارد؛ در حالی که زبان تاتی علاوه بر این واژه، از واژه‌ای دیگر یعنی «گالش» «gâlōš» به همراه واژه‌های دیگر بر ساخته از آن نیز برخوردار است. در این زبان، «چوپان» کسی است که فقط وظیفه مراقبت از رمة گوسفند و بز را بر عهده دارد و «گالش» «gâlōš» هم نامی است برای کسی که از گله گاو مراقبت می‌کند. دو واژه فرعی دیگر عبارت‌اند از: «وَرَه‌گالش» «vara gâlōš» (نگهبان دسته بره و بزغاله) و «کلوگالش» «kalu gâlōš» (نگهبان گله گوساله). البته در ساختمان این دو واژه دو کلمه مشترک در فارسی با تحول آوایی اندک به چشم می‌خورد؛ یعنی کلمه‌های (وره = بره) و (کلو = کل و گوساله).

ذکر این نکته بسیار ضروری است که زبان فارسی دوره تکوین (قرون ۴-۷) که زبان ادبی و فرهنگی خراسان بزرگ را تشکیل می‌داده، با توجه به گستره جغرافیایی و تنوع گونه منطقه‌ای از نظر گنجینه واژگانی بسیار غنی و پربار بوده است. در دوره جابه‌جایی کانون ادبی ایران از خراسان به عراق و درسی شدن زبان فارسی، تعیین زبان رسمی نوشتار با یک گونه خاص سبب شد که بسیاری از قواعد

زبان فارسی و واژگان موجود در گنجینه واژگانی این زبان به مرور محدود و معدود شود؛ چه بسا قاعده‌های ساخت واژه و قاعده‌های نحوی که در زبان فارسی بوده، ولی امروزه از آن‌ها خبری نیست و از دستگاه زبان فارسی حذف شده‌اند.

۸-۱-۳. پایه آزاد (صفت) + پایه مقید (بن مضارع) + پسوند اسم‌ساز (ای)

زبان تاتی از سویی از واژه‌های مشترک در این ساخت‌واژه نظیر ولگردی، بهداری و... بهره می‌برد، و از سویی دیگر دستگاه واژگانی خود را با واژه‌هایی نظیر «سرپاگردی *sarpâ gard i*» و «سرپامچی *sarpâ moj i*» (سرپا ماندن و سفره انداختن و پذیرایی کردن از میهمانان در مجالس عزا و عروسی) گسترش می‌دهد.

جدول ۸: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 8: A sample dialectal word for this common word structure

پا ۱	پا ۲	پس
سرپا	گرد	ای

این دو واژه مترادف هستند و به جای هم به کار می‌روند. از بن مضارع «مُج *moj*»، مصدر «بُمُجَسْتَن *bomojostan*» به معنی «دور و بر چیزی یا کسی گشتن، پرسه زدن» ساخته می‌شود. واژه‌های «سرپاگردی *sarpâ gard i*» با بار معنایی رسا و کامل (بیان آداب و رسوم در مراسم سوگ و سرور) و «سرپاگرد *sarpâ gard*» (کسی که در این‌گونه مراسم به کار پذیرایی از میهمانان مشغول است)، بدون نیاز به اعمال کوچک‌ترین تغییر آوایی جهت ورود به زبان فارسی پیشنهاد می‌شود.

۹-۱-۳. پایه آزاد (اسم ذات / اسم معنی^{۳۴}) + پسوند صفت‌ساز (گر) + پسوند اسم‌ساز (ای)

اسم مشتق «برُشگری *barošgari*» در تاتی از روی شکل ظاهر شبیه واژه‌هایی مانند آهنگری و مسگری در فارسی با ساخت‌واژه (آهن / مس + گر + ای) برآمده از این ساختار به نظر می‌رسد، اما این کلمه مشتق، از پیوند واژه بسیط «برُشگر *barošgar*» (فرد دوشنده دام) و پسوند «ای *i*» ساخته شده است.

جدول ۹: واژه نمونه گویی از این ساخت واژه مشترک

Table 9: A sample dialectal word for this common word structure

پس	پا
ای	برشگر

هر دو واژه «برشگر barošgar» و «برشگری barošgar i» (برشگر بودن، یعنی به کار دوشیدن دام اشتغال داشتن) به سبب داشتن بار معنایی جدید (نام شغل) و راحتی تلفظ برای ورود به زبان فارسی مناسب به نظر می‌رسند.

پسوند «گری gari» صورت دیگری هم دارد که بسیط و غیر قابل تجزیه در برخی از واژه‌های زبان تاتی است؛ مانند: «شوخویش‌گری šu xiš gari» (قوم و قبیله شوهر بودن)، «شوفامیل‌گری šu fâmil gari» (فامیل شوهر بودن)، «زن‌پیرگری zon piyar gari» (پدرزن بودن)، «زن‌ماهارگری zon mâhâr gari» (مادرزن بودن) و

جدول ۱۰: واژه نمونه گویی از این ساخت واژه مشترک

Table 10: A sample dialectal word for this common word structure

پس	پا ۱	پا ۲
گری	خویش	شو

در این واژه‌های مرکب - مشتق، پسوند بسیط «گری» به لحاظ معنایی، نشان‌دهنده روابط فامیلی است. تلفظ دو واژه «شوخویش‌گری šu xiš gari» و «شوفامیل‌گری šu fâmil gari» برای فارسی‌زبانان نیز راحت به نظر می‌رسد. دو واژه دیگر تاتی یعنی «زن‌پیرگری zon piyar gari» و «زن‌ماهارگری zon mâhâr gari» را نیز می‌توان با حفظ پسوند «گری» و ترجمه واژه‌های «پیر piyar» و «ماهار mâhâr» به «پدر» و «مادر»، و تغییر نحوی اندک (جابه‌جایی مضاف و مضاف‌الیه) به صورت فارسی‌شده «پدرزن‌گری» و «مادرزن‌گری» در زبان فارسی نیز به کار برد. نحوه کاربرد واژه‌های جدید هم به شکل خاصی می‌باشد: برای مثال بانویی در گلایه از یکی از بستگان شوهر به وی می‌گوید: «در این شوفامیل‌گری، تو به چه درد ما خورده‌ای؟» و منظور وی از این جمله استقامتی با غرض انکار، این است که: «با این که تو از فامیل‌های شوهر من هستی، و انتظار هرگونه کمکی از تو می‌رود، با این حال، هیچ کار مفیدی برای ما انجام نداده‌ای».

۱-۱۰. پایه آزاد (اسم) + پایه مقید (بن مضارع) + پسوند اسم ساز (ای)

در زبان فارسی کلمات مرکب - مشتق زیادی مانند روانکاو، جامعه‌شناسی و... از این ساخت واژه یافت می‌شود. زبان تاتی هم واژه‌های بسیاری مانند «مال‌شوری» (mâl šur i) (شستن و تمیز کردن گوسفندان)، «مال‌دوشی» (mâl duš i) (دوشیدن گله)، «سر‌بندی» (sar band i) (سقف شیبدار کلبه‌های بیلاقی)، «ملّه‌گردی» (malla gard i) (محلّه‌گردی، سر زدن به خانه این و آن) و «پَساله‌کاو» (pasâla kâv i) (پشت سر دیگران از عیوبشان سخن گفتن، غیبت کردن) در این قالب ساخته است.

جدول ۱۱: واژه‌های نمونه گویشی از این ساخت واژه مشترک

Table 11: Sample dialectal words for this common word structure

پس	پا	پا
ای	دوش	مال
ای	کاو	پَساله

می‌توان به وقت نیاز، همین واژه‌های گویشی را به صوت مستقیم و یا با تغییر آوایی اندک (مانند: محلّه‌گردی به جای ملّه‌گردی) وارد زبان فارسی نمود و بر گستره دستگاه واژگانی این زبان افزود. «پَساله‌کاو» (pasâla kâv i) نیز واژه‌ای است با معنا و اصالت ایرانی که ورود آن به زبان فارسی، دست کم به عنوان مترادفی برای واژه دخیل «غیبت» عربی پیشنهاد می‌شود.

۱-۱۱. پیشوند (بی) + پایه آزاد (اسم) + پسوند (ای)

زبان تاتی از واژه‌های بسیاری که از این ساخت واژه مشترک به دست می‌آید، مانند: بی‌سواد، بی‌کاری، بی‌پولی و... بدون کم‌ترین تغییر آوایی یا معنایی بهره می‌برد. به برخی از واژگان مشترک معنای جدید می‌دهد؛ مانند: «بی‌پروایی» (bi parvâ yi) (رسیدگی نکردن به دام یا آدم از نظر تغذیه و بهداشت) و «بی‌نوری» (bi nur i) (بی رمق و ناتوان بودن)، که معنایشان در فارسی «شجاعت و ناترسی» (همان، ص. ۵۱۴۱) و «بی‌نوری و تاریکی» است (همان، ص. ۵۲۹۱). برخی از واژه‌ها را هم براساس نیاز گویشوران خود می‌سازد که می‌تواند در اختیار زبان فارسی نیز قرار دهد، مانند: «بی‌وقتی» (bi vaqt i) (نوعی بیماری که بر اثر ترس به هنگام سر شب برای افراد به‌ویژه زائو و نوزاد پدید می‌آید) و «بی‌دماغی» (bi damâq i) (بدون فیس و افاده بودن). واژه‌های یادشده به‌لحاظ اقتصاد زبانی و رسانگی، مناسب‌تر از معادل‌های طولانی‌تر خود به نظر می‌رسند.

جدول ۱۲: واژه‌های نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 12: Sample dialectal words for this common word structure

پ	پا	پس
بی	دماغ	ای
بی	وقت	ای

۱-۱۲. پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پایه مقید (بن مضارع) + پسوند (ای)
از این ساخت‌واژه در فارسی می‌توان به کلمه‌های مرکب - مشتق «رد گم‌گنی»، «سبزی خردگنی» و... اشاره کرد. «باغ سرزنی bâq sar zan i» (هرس کردن درختان انگور باغ) نمونه‌ای از این ساخت‌واژه سه‌پایه در زبان تاتی است.

جدول ۱۳: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 13: A sample dialectal word for this common word structure

پا	پا	پا	پس
باغ	سر	زن	ای

اصطلاح «آدم خبراگنی âdom xabar â kon i» (خبر کردن/ دعوت کردن میهمان برای جشن عروسی) را با کمی سهل‌گیری و با یک پسوند مقید اضافه می‌توان به صورت زیر منشعب از این ساخت‌واژه دانست:

جدول ۱۴: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 14: A sample dialectal word for this common word structure

پا	پا	پس	پا	پس
آدم	خبر	آ	کن	ای

اصطلاح «باغ سرزنی bâq sar zan i» بدون کم‌ترین تغییر، و اصطلاح «آدم خبراگنی âdom xabar â kon i» با ایجاد تغییرات اندک آوایی (تبدیل مصوت کوتاه ضمه به فتحه در پایه اول، و حذف مصوت بلند آ در پسوند) به صورت «آدم خبرگنی âdam xabar kon i» با داشتن بار معنایی (بیان شغل و آداب و رسوم)، می‌توانند در زبان فارسی هم قابل استفاده باشند.

۱۳-۱-۳. پایه آزاد (اسم) + پایه مقید (بن مضارع)

این ساخت‌واژه را در کلمات مشترک بسیاری مانند سیم‌چین، چاه‌کن، لوله‌کش و... می‌توان دید. علاوه بر این، زبان تاتی از این ساخت‌واژه بهره می‌برد برای ساختن واژه‌های دیگری همچون: «وَرزوران varzo rân» (چوبی که با آن ورزا را به هنگام شخم زدن به چپ یا راست راهنمایی می‌کنند)، «گودوش gov duš» (کسی که شیر گاو را می‌دوشد)، «گَوَن‌کَن gavan kan» (کسی که از کوه، گَوَن می‌کند و برای خوراک دام آماده می‌کند)، «پایه‌گیر pâyê gir» (کسی که برای داربست انگور یا پرچین دور باغ از جنگل‌های پیرامون آبادی، پایه می‌گیرد)، «مَلَّه‌گَرْد malla gard» (کسی که زیاد در محله می‌چرخد و به خانه این و آن می‌رود)، «کار وَرَزَن kâr varzan» (آدم زیر کار در رو) و... .

جدول ۱۵: واژه‌های نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 15: Sample dialectal words for this common word structure

پا	پا
ران	ورزو
وَرَزَن	کار

برخی از این واژه‌ها مانند «وَرزوران varzo rân»، «پایه‌گیر pâyê gir» و... بومی‌ترند و به اقتضای شغل و سبک زندگی مردم ساخته شده‌اند؛ در حالی که برخی‌های دیگر مانند «مَلَّه‌گَرْد malla gard» و «کاروََرَزَن kâr varzan» عمومی‌ترند؛ یعنی بیانگر خصوصیتی مشترک در بین انسان‌ها هستند. به نظر می‌رسد که تمامی این واژه‌ها را بتوان با اعمال شرایطی برای افزایش شمارگان واژگان زبان فارسی، وارد این زبان کرد. برخی از این واژه‌ها نیاز به «فارسی شدگی» (منطبق شدن با دستگاه آوایی زبان فارسی) دارند، یعنی می‌توانند با تغییرات آوایی اندک، به صورت واژه‌های اصلاح شده «وَرزاران varzâ rân»، «گَوَدوش gâv duš» و «محلّه‌گَرْد mahalle gard» وارد فارسی شوند. واژه‌های مرکب دیگر یعنی «گَوَن‌کَن gavan kan»، «پایه‌گیر pâyê gir» و «کار وَرَزَن kâr varzan» نیازی به هیچ‌گونه تغییر آوایی برای ورود ندارند.

۱۴-۱-۳. پایه آزاد (عدد) + پایه آزاد (اسم) + پسوند صفت‌ساز (ه)

واژه مرکب - مشتق «دوکاره do kâre» صفتی است که از این قالب بیرون می‌آید.

جدول ۱۶: واژه نمونه گویی از این ساخت واژه مشترک

Table 16: A sample dialectal word for this common word structure

پس	پا	پا
— (ه)	کار	دو

این واژه جزو واژگان مشترک تاتی و فارسی است که در هر یک از این زبان‌ها معنا و کاربردی جداگانه یافته است. در زبان فارسی به معنی «که به دو کار آید، که دو عمل را شاید، که دو مصرف دارد؛ مرد یا میز دوکاره، مرد قلم و شمشیر. میز کار و غذاخوری» (دهخدا، ۱۳۷۷، ص. ۱۱۲۶۰)، اما در زبان تاتی فقط یک معنا و کاربرد از آن بیرون می‌آید؛ یعنی «میانسال». با توجه به یکسان بودن واژه در دو زبان، می‌توان از آن در معنا و کاربرد گویشی نیز بهره بُرد؛ همچنانکه همین قلم در جایی از نوشتار فارسی خود گفته است: «دوکاره مرد عمارلو ستاک فعل از زمین تاکستان می‌ستاند و ضمیر از دیار گیلان، و ...» (شوقی جیرنده، ۱۳۹۶، ج. ۱/ ص. ۵۷).

۱-۱۵. پیشوند منفی‌ساز (نا) + پایه مقید (بن مضارع)

واژه مشتق فارسی «نارو» و فعل‌های مرکب «نارو زدن» (فرب دادن و مکر کردن) و «نارو خوردن» (فرب خوردن، نارفاقتی دیدن) (دهخدا، ۱۳۷۷، صص. ۲۲۱۲۳-۲۲۱۲۴) از این ساخت واژه مشترک بیرون آمده‌اند. واژه تاتی «نابین mā bin» (جایی که قابل دیدن نباشد، نقطه کور) نیز صفتی است برآمده از این ساخت واژه، که از آن برای توصیف ویژگی مکان استفاده می‌کنند.

جدول ۱۷: واژه نمونه گویی از این ساخت واژه مشترک

Table 17: A sample dialectal word for this common word structure

پا	پ
بین	نا

به نظر می‌رسد که این واژه، کوتاه شده «نابینا» باشد که تغییر معنایی هم در آن صورت گرفته است. ساخت واژه این کلمه هم ساده است و می‌تواند در زبان فارسی با معنا و کاربرد گویشی مورد استفاده قرار گیرد.

۱-۱۶. پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم)

واژه «شترگاوپلنگ» را با معانی: زرافه، یکی از مهره‌های شطرنج، کنایه از هر چیز نامتناسب و

نامتجانس (همان، صص. ۱۴۱۶۹-۱۴۱۷۰)، می‌توان نمونه‌ای از این ساخت‌واژه به حساب آورد. در توضیح این واژه طباطبایی می‌نویسد: «واژه مرکب شترگاوپلنگ که از زبان پهلوی به یادگار مانده، نوعی بدل‌واره است که از سه اسم تشکیل شده است. شمار این نوع اسم مرکب نیز در زبان فارسی زیاد نیست» (طباطبایی، ۱۳۹۵، ص. ۲۰). «گلاب‌دره» که جاینامی است بیلاقی در شمیران که مردم تهران تابستان‌ها بدانجا روند (دهخدا، ۱۳۷۷، ص. ۱۹۱۹۴)، «سنگ کاغذ قیچی» (نام نوعی بازی) و «گل‌گاوزبان» واژه‌های دیگری هستند برآمده از این ساختار. به نظر می‌رسد این ساخت‌واژه در زبان تاتی فعالتر عمل کرده است. کلمات بسیاری نظیر «خرمن‌سر مَقَر» (xarman sar maqar) (جای خرمن کوفتن)، «سَر پا کار sar pâ kâr» (کار سر پای و خدماتی، کاری که برای انجام دادن آن نیازی به خم شدن کمر نباشد)، «خون‌اُو دره xun ov dare» (خوناب‌دره: صفتی است برای میوه انار، در چیستانی محلی)، «گلاب‌خانه gol âb xâne» (خانه یا کارگاه ویژه گلاب‌گیری؛ جاینامی باستانی در عمارلو)؛ و کلمات نشان‌دهنده روابط فامیلی مانند: «عمو پُسر زُن amu posar zon» (زنِ پسرعمو)، «خُلُو پُسر زُن xolu posar zon» (زنِ پسر دایی)، «شوعمه پُسر šu amma posar» (پسرعمه شوهر)، «شوعمه دُتر šu amma dotar» (دخترعمه شوهر)، «شوعمو پُسر šu amu posar» (پسرعموی شوهر)، «شوعمو دُتر šu amu dotar» (دخترعموی شوهر)، «زُن بُرار زُن zon borâr zon» (زنِ برادرزن) و... کلماتی هستند رایج، در میان تات‌زبان‌های عمارلو. برای معادل‌سازی هریک از این واژه‌های مرکب در زبان فارسی باید از یک یا چند ترکیب مضاف + مضاف‌الیه بهره برد.

جدول ۱۸: واژه‌های نمونه گویشی از این ساخت‌واژه مشترک

Table 18: Sample dialectal words for this common word structure

۱	۲	۳
خرمن	سر	مَقَر
عمو	پُسر	زُن

واژه‌های مرکب «خرمن‌سر مَقَر xarman sar maqar»، «سَر پا کار sar pâ kâr» و «گلاب‌خانه gol âb xâne» برای ورود به زبان فارسی محدودیتی ندارند. واژه «خون‌اُو دره xun ov dare» با تغییر مصوت کوتاه ضمه به مصوت بلند آ در پایه دوم، تبدیل واج «و» به «ب» و تشکیل واژه «خوناب‌دره xun âb dare» به راحتی می‌تواند وارد زبان فارسی شود. واژه «عمو پُسر زُن amu posar zon» را می‌توان با

اندکی تغییر آوایی (تبدیل ضمه به فتحه) و نحوی (تعویض جای عمو و پسر در محور هم‌نشینی)، به صورت فارسی‌شده «پسرعمو زن» به‌ویژه به هنگام خطاب قرار دادن، به‌کار برد و یکی از واژه‌های مربوط به روابط فامیلی را وارد زبان فارسی کرد.

۲-۳. ساخت‌واژه‌های ویژه^{۳۵} زبان تاتی براساس نظریه مقوله و میزان

۱-۲-۳. پیشوند (نا) + پایه آزاد (اسم) + پسوند ۱ (---ک) + پسوند ۲ (ای)
«ناخبرکی nâ xabar ak i» (بی‌خبر و ناگهان) واژه‌ای است که از روی این قالب ساخته شده است.

جدول ۱۹: واژه نمونه گویی از این ساخت‌واژه ویژه گویی

Table 19: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پ	پا	پس ۱	پس ۲
نا	خبر	---	ای

این واژه به جهت سبکی و روانی تلفظ می‌تواند به عنوان مترادف، وارد زبان فارسی شود و بر شمار واژگان این زبان بیفزاید.

۲-۲-۳. پایه آزاد (عدد) + پایه آزاد (اسم) + پایه مقید (بن مضارع) + پسوند (ای)

ساختار واژه «دوجاگویی do jâ guy i» به معنی «جا به جا کردن خبر و دو به هم زنی/ غیبت کردن و پشت سر کسی سخن گفتن» ساختاری است سه پایه.

جدول ۲: واژه نمونه گویی از این ساخت‌واژه ویژه گویی

Table 2: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پا ۳	پا ۲	پا ۱	پس
دو	جا	گوی	ای

واژه مرکب سه پایه «دوجاگو do jâ gu» (دو به هم زن) هم با حذف پسوند از همین ساخت‌واژه به دست می‌آید:

جدول ۳: واژه نمونه گویشی از این ساخت واژه ویژه گویشی

Table 3: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پا ^۱	پا ^۲	پا ^۳
گو	جا	دو

«دوجاگو do jâ gu» صفت است و «دوجاگویی do jâ guy i» اسم، و هر دو دارای ساختاری سبک و روان هستند و رسانگی خوبی هم دارند؛ بنابراین می‌توانند به عنوان مترادف در کنار همتای خود در زبان فارسی مورد استفاده قرار بگیرند.

واژه‌های برساخته این پژوهش از این ساخت واژه، یعنی صفت‌های «دوبارچین/ سه‌بارچین/ چندبارچین» برای محصول کشاورزی پربازده؛ صفت «چندبازده» به عنوان مترادف واژه «چندمنظوره» برای کالا و خدمات؛ اسم «چندبارفروشی» در اشاره به پدیده کلاهبرداری و فروش یک کالا به چند نفر؛ اسم‌های «دوبارگویی» (دو بار گفتن)، «سه‌بارگویی» (سه بار گفتن)، «چندبارگویی» (چند بار گفتن)، «دوبارشویی» (دو بار شستن)، «سه‌بارشویی» (سه بار شستن)، «چندبارشویی» (چند بار شستن) در اشاره به تکرار عمل گفتن و شستن؛ جهت ورود به زبان فارسی پیشنهاد می‌شود. جمله‌های مثال برای نشان دادن نحوه کاربرد واژه‌های برساخته: ۱- شما دانش‌آموزان باهوشی هستید؛ بنابراین نیازی به دوبارگویی، سه‌بارگویی و چندبارگویی یک مطلب در این کلاس نمی‌بینم. ۲- چندبارشویی در این قالیشویی، رسم همیشگی ماست.

۳-۲-۳. پیشوند منفی‌ساز (م) به همراه پایه مقید (بن مضارع) + پیشوند منفی‌ساز (م) به همراه پایه مقید (بن مضارع)

واژه مرکب «مگو میازار ma gu ma y âzâr» به معنی شخص آرام و بی‌آزار، از روی این الگو ساخته می‌شود.

جدول ۴: واژه نمونه گویشی از این ساخت واژه ویژه گویشی

Table 4: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پا	پا	پا	پا
آزار	م	گو	م

در ساخت واژه «مگو میازار ma gu ma y âzâr»، صامت میانجی «ی» برای سهولت تلفظ پیش از

مصوت بلند «آ» در واژه دوم آمده و عنصر پیونده «و» از بین دو واژه حذف شده است. این صفت مرکب بار معنایی دو مفهوم جداگانه یعنی «آرام و ساکت» و «بی آزار» بودن را بر دوش می‌کشد. در زبان تاتی از این واژه به فراوانی استفاده می‌شود. با توجه به راحتی تلفظ و یکسان بودن واژه‌های سازنده این ساخت‌واژه در تاتی و فارسی، استفاده از آن در زبان فارسی هم پیشنهاد می‌شود.

۳-۲-۴. پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پایه مقید (بن مضارع)

برخی از واژه‌های نشان‌دهنده روابط فAMILI در این ساختار جای می‌گیرند؛ مانند: «عمه نوه زا amma nave zâ» (فرزندِ نوه عمه)، «عمه پسر زا amma posar zâ» (فرزندِ پسر عمه)، «عمه دختر زا amma dotar zâ» (فرزندِ دختر عمه)، «عمو پسر زا amu posar za» (فرزندِ پسر عمو)، «عمو دختر زا amu dotar za» (فرزندِ دختر عمو)، «خو نوه زا xolu nave zâ» (فرزندِ نوه دایی)، «خو پسر زا xolu posar zâ» (فرزندِ پسر دایی)، «خو دختر زا xolu dotar zâ» (فرزندِ دختر دایی) و

جدول ۵: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه ویژه گویشی

Table 5: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پا	پا	پا
زا	نوه	عمه

۳-۲-۵. پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم)

در زبان تاتی اسم‌هایی مرکب از چهار پایه یافت می‌شوند که نشانه روابط فAMILI هستند؛ مانند: «شوعمو پسر زن šu amu posar zon» (زن پسر عمو شوهر)، «شوعمه پسر زن šu amma posar zon» (زن پسر عمه شوهر) و

جدول ۶: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه ویژه گویشی

Table 6: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پا	پا	پا	پا
شو	عمو	پسر	زن

۳-۲-۶. پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پایه آزاد (اسم) + پسوند جمع (ان)

واژه‌های مرکب – مشتق «شوعموپسرزان šu amu posar zâ ân» (فرزندان پسرعموی شوهر) و «شوعمهپسرزان šu amma posar zâ ân» (فرزندان پسرعمه شوهر) و... نمونه‌هایی هستند از این ساختار. در این واژه‌ها، مصوت بلند آ در علامت جمع (ان) به دلیل مجاورت با مصوت بلند آ در پایه آخر (زا) حذف می‌شود.

جدول ۷: واژه نمونه گویشی از این ساختار واژه ویژه گویشی

Table 7: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پس	پا	پا	پا	پا
ان	زا	پسر	عمو	شو

این واژه‌ها نیز نشان‌دهنده روابط فامیلی و خویشاوندی هستند. واژه‌های نشان‌دهنده روابط فامیلی در زبان تاتی بسیار فراوان‌تر از واژه‌های فارسی است. برای مثال زنان تات، همسر و فرزندان پسرعموی شوهر را هم در شمار فامیل نزدیک می‌دانند و برایشان واژه‌های «شوعموپسرزن šu amu posar zon» و «شوعموپسرزان šu amu posar zâ ân» را به کار می‌برند. اهمیت این واژه‌ها به‌ویژه هنگام مخاطب قرار دادن افراد فامیل روشن می‌شود. یک زن تات‌زبان به راحتی می‌تواند زن پسرعموی شوهر خود را مخاطب قرار دهد و بگوید: «شوعموپسرزن جان! نمدنی کی آمه سر، دیرو تالا چی بیمی. šu amu posar zon jân nomodani ki ame sar diru talâ ĉi beymi» (زن عزیز پسرعموی شوهر من! نمی‌دانی که از دیروز تا حالا چه بر سر ما آمده است)؛ در حالی که یک زن فارس‌زبان، چنین واژه‌ای را که نشان‌دهنده نوع رابطه فامیلی او با مخاطب باشد، در اختیار ندارد. برقراری ارتباط اجتماعی بویژه با افراد فامیل، نیازی عاطفی است و این نیاز در فرهنگ ایرانی و در نتیجه جامعه فارس زبان هم وجود دارد، اما تعداد واژه‌های تأمین‌کننده این نیاز زبانی در فارسی اندک است. وام گرفتن چند واژه راحت از زبان‌های هم‌پایه زبان تاتی می‌تواند تا حدودی این خلأ معنایی و کاربردی را جبران کند و بر تعداد لغات و حوزه معنایی دستگاه واژگانی این زبان بیفزاید. برخی از این واژه‌ها مانند «عمه نوه زا amme nave zâ» و «عمو نوه زا amu nave zâ» را می‌توان به صورت مستقیم در زبان فارسی به کار برد و برخی‌های دیگر با کمی تغییرات آوایی و نحوی، و یا ترجمه واژه، می‌توانند مجوز ورود دریافت کنند، مانند: «دایی نوه زا dâyi nave zâ»، «پسرعمو زام pesar amu zâ» و «دختر دایی زا doxtar dâyi zâ».

اهمیت اصطلاحات خویشاوندی^{۳۶} و خطاب‌واژه‌ها^{۳۷} در گویش‌های ایرانی بسیار زیاد بوده است که در اثر گذر زمان و تداخل با فرهنگ فارسی، روز به روز از این اهمیت کاسته می‌شود. امینی در مقاله‌ای پس از نام بردن بسیاری از این اصطلاحات در گویش نَنجی^{۳۸} به این نتیجه می‌رسد که این گویش حاوی مجموعه‌ای غنی از این خطاب‌واژه‌ها و اصطلاحات است؛ اما شمار و تنوع آنها از چند دهه پیش به این سو رو به کاهش بوده است. دلیل این امر نیز از نظر نامبرده مهاجرت جوانان به شهر، بالا رفتن سطح سواد عمومی، گسترش ارتباطات و رفت و آمدهای شهر و روستا، اثرگذاری رسانه‌های همگانی، تحول ساختار خانواده و مراودات خانوادگی و نگرش گویشوران و در نگاهی کلان حرکت این گویش در مسیر دگرگونی و همسان شدن با فارسی معیار می‌باشد (امینی، ۱۳۹۹، ص. ۶۶۲).

پژوهندگان این مقاله می‌کوشند تا برخی از اصطلاحات و خطاب‌واژه‌های فامیلی زبان تاتی را که تلفظ راحتی دارند و می‌توانند مقبولیت عامه هم پیدا کنند، احیا و به زبان فارسی پیشنهاد دهند.

۷-۲-۳. پایه مقید (بن مضارع) + پسوند ۱ (شناسه گذشته) + پسوند ۲ (— ه نشانه صفت مفعولی) + پسوند ۳ (پسی)

این ساخت‌واژه در زبان تاتی کلماتی مانند «بُمرده‌پسی bomor d a pasi» (پس از مردن/ در حالی که مرده است)، «بُگشته‌پسی bokoš t a pasi» (پس از کشتن/ در حالی که کشته شده است)، «بودوشته‌پسی buduš t a pasi» (پس از دوشیدن/ در حالی که شیر دام دوشیده شده است)، «بوروته‌پسی buru t a pasi» (پس از فروختن/ در حالی که جنس مورد نظر فروخته شده است) و... می‌سازد که مفهوم قید زمان یا قید حالت را می‌رسانند. منظور گوینده از به‌کار بردن این کلمات این است که زمان انجام کار مورد نظر گذشته است؛ یا دیگر فایده‌ای در انجام آن وجود ندارد.

جدول ۸: واژه نمونه گویشی از این ساخت‌واژه ویژه گویشی

Table 8: A sample dialectal word for this dialectal word structure

پا	پس ۱	پس ۲	پس ۳
(ب) کُش	ت	— ه	پسی

از آنجایی که بیان تأسف از گذشت زمان برای انجام یک کار در بسیاری از مواقع اتفاق می‌افتد و زبان هم باید دارای واژه‌هایی قوی برای رساندن این منظور باشد، پیشنهاد این پژوهش به کار بردن صورت فارسی شده همین واژه‌های گویشی است. به زبان آوردن «مُرده‌پسی mor d e pasi»،

«گشته‌پسی» (koš t e pasi)، «دوشیده‌پسی» (duš id e pasi) و «فروخته‌پسی» (furux t e pasi) چندان دشوار نیست، و سبک‌تر و روان‌تر از گروه قیدی همتای خود در زبان فارسی به نظر می‌رسند، یا دست‌کم به‌عنوان مترادف می‌توان به کارشان برد و بر شمار واژگان فارسی افزود.

۴. نتیجه

زبان فارسی و تاتی از زبان‌های خویشاوند ایرانی هستند. فرایندهای واژه‌سازی در این دو زبان بسیار شبیه به هم است. بررسی تطبیقی ساختمان واژه در مقوله‌های اسم و صفت در زبان‌های تاتی و فارسی نشان می‌دهد که دستگاه واژگانی زبان فارسی ساخت‌واژه‌های مشترک زیادی با دستگاه واژگانی زبان تاتی دارد. این ساخت‌واژه‌های مشترک، واژه‌های مشترک بسیاری را تولید می‌کنند که علاوه بر معنای فارسی، کاربرد و معنای گویشی هم دارند. این معانی و کاربردهای گویشی را می‌توان جهت گسترش حوزه معنایی واژه‌های مشترک در فارسی به کار برد. به عبارت دیگر می‌توان واژه‌های موجود فارسی را در معنای گویشی نیز در متون نظم و نثر فارسی و در مکالمه‌های روزانه استفاده کرد. به عنوان نمونه‌ای از این واژه‌ها و اصطلاحات می‌توان به «خُشکِه» (xoške)، «ناخواهان» (nâxâhân)، «ناداشتی» (nâdâšti)، «بی‌پروایی» (bi parvâyi)، «بی‌نوری» (bi nuri)، «دوکاره» (do kêre)، و غیره اشاره کرد. از سویی دیگر از همین ساخت‌واژه‌های مشترک، واژه‌های گویشی فراوانی نیز در زبان تاتی ساخته شده‌اند که در صورت استفاده در زبان فارسی به صورت مستقیم (بدون تغییر) و یا غیرمستقیم (با تغییرات آوایی و نحوی اندک و فارسی شده)، می‌توانند بار معنایی و فرهنگی خود را وارد زبان فارسی کنند. واژه‌ها و اصطلاحات: «خُجیرَبار» (xojir a bâr)، «خُجیرَچی» (xojir a či)، «هم‌ریش» (ham riš)، «هم‌گیر» (ham gir)، «مَساز» (masâz)، «مَجوش» (majuš)، «مَپِچ مَرجو» (mapaç e marju)، «سَرپاگردی» (sarpâ gardi)، «بَرشگری» (barošgari)، «شوخویش‌گری» (šu xiš gari)، «شوفا میل‌گری» (šu fâmil gari)، «مال‌شوری» (mâl šur i)، «مال‌دوشی» (mâl duš i)، «پَسالَه‌کاوی» (pasâla kâv i)، «بی‌وقتی» (bi vaqt i)، «بی‌دماغی» (bi damâq i)، «باغ سَرزنی» (bâq sar zan i)، «آدم خَبَرکُنی» (âdam xabar kon i)، «وَرزاران» (varzâ rân)، «گُاودوش» (gâv duš)، «محلَه‌گرد» (mahalle gard)، «گُون‌کَن» (gavan kan)، «پایه‌گیر» (pâye gir)، «کار وَرزن» (kâr varzan)، «خرمن سَرمَقَر» (xarman sar maqar)، «سَرپاکار» (sar pâ kâr)، «گلاب‌خانه» (gol âb xâne)، «خوناب‌دره» (xun âb dare)، و غیره، تنها مشتق هستند از خروار. زبان تاتی از برخی ساخت‌واژه‌های ویژه نیز برخوردار است که از این ساخت‌واژه‌ها در زبان

فارسی امروز خبری نیست. از برخی واژه‌های برآمده از این ساختارها نیز که در رسانگی کلام و بار معنایی دارای اهمیت هستند، می‌توان برای افزایش تعداد واژه‌های موجود فارسی بهره برد. این و امواژه‌های^{۳۹} گویشی نیز می‌توانند به صورت مستقیم، غیرمستقیم و یا ترجمه وارد زبان فارسی شوند و بر غنای دستگاه واژگانی آن بیفزایند. نمونه این دست عبارات و اصطلاحات را می‌توان در «دوجاگو do jâ gu»، «دوجاگویی do jâ guy i»، «مگو میازار magu mayâzâr»، «عمه نوه za amme nave zâ»، «عمو نوه za amu nave zâ»، «دایی نوه za dâyi nave zâ»، «پسرعمو za pesar amu zâ»، «دختر دایی za doxtar dâyi zâ» و... مشاهده نمود.

گروه دیگری از ساخت‌واژه‌های گویشی هستند که از آن‌ها می‌توان برای ساختن واژه‌های جدید فارسی نیز سود جست. به عنوان نمونه‌هایی از واژه‌های برساخته این پژوهش می‌توان نام برد از: «دوبارچین do bâr ċin»، «چندبارچین ċand bâr ċin»، «چند بازده ċand bâz de»، «چندبارفروشی do bâr foruš i»، «دوبارگویی do bâr guy i»، «چندبارگویی ċand bâr guy i»، «دوبارشویی do bâr šuy i»، «چندبارشویی ċand bâr šuy i» و غیره.

این پژوهش نشان می‌دهد که با استفاده از مطالعه تطبیقی دستگاه واژگانی گویش‌های هم‌خانواده ایرانی به ویژه زبان تاتی در مقوله‌های گوناگون اسم و صفت و... می‌توان از این گویش‌ها درجهت شناخت بهتر، و همچنین گسترش و تقویت دستگاه واژگانی زبان فارسی بهره برد و بر غنای واژگانی، زبانی و فرهنگی زبان رسمی کشور افزود؛ همان‌که در همین پژوهش ورود بیش از هفتاد واژه، عبارت و اصطلاح به زبان فارسی پیشنهاد شده است.

۵. پی‌نوشت‌ها

1. Tati language
2. Agglutinating word construction
3. Word formation
4. Inflectional morpheme
5. Lexical morpheme
6. Academy of Persian Language and Literature
7. Dialectal words
8. Iranian cognate dialects
9. Dialectal word construction
10. Word formation process
11. Affixes

12. Coining
13. Idiomatic expression
14. Persianize
15. Agglutinative language
16. Dialectal words and constructions
17. Compound morphology
18. Derivational morphology
19. Blending
20. Shortening

۲۱. روستای تاریخی در جنوب خراسان رضوی

22. Halliday
23. Chomsky
24. Functional approach
25. Prefix
26. Suffix
27. Base, Root
28. Bound morpheme
29. Free morpheme
30. Common word structures
31. Noun making suffix
32. Negative making suffix
33. Adjective making suffix
34. Abstract/ concrete noun
35. Special word constructions
36. Kinship terms
37. Terms of address

۳۸. دهی از دهستان آورزمان شهرستان ملایر

39. Loan words

۶. منابع

- اختیاری، ز. (۱۳۹۷). ساخت‌های مصدر نادر مایستاً *mæ:jstæ* در گویش خانیکی. *جستارهای زبانی*، ۶ (۴۸)، ۲۶۷ – ۲۹۵.
- امینی، ر. (۱۳۹۹). اصطلاحات خویشاوندی و خطاب‌واژه‌های گویش ننجی. *جستارهای زبانی*، ۴ (۵۸)، ۶۳۹ – ۶۶۷.
- باطنی، م. ر. (۱۳۴۸). *توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی (بر بنیاد یک نظریه عمومی زبان)*.

تهران: امیرکبیر.

- جعفرپور، ر. (۱۳۷۸). راهکارهای حفظ زبان تاتی. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی تات‌شناسی. تاجکستان: دانشگاه آزاد اسلامی تاجکستان، ۹۱ - ۱۰۴.
- حسینی زنجان‌نژاد، ح. (۱۳۸۹). بررسی ساخت فعل در گویش تاتی اشتهاردی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبائی.
- دهخدا، ع.ا. (۱۳۷۷). لغت‌نامه. تهران: تهران.
- شوقی جیرنده، ص. (۱۳۹۶). گلیتات (پژوهشی پیرامون تاریخ، زبان و فرهنگ عمارلو). جلد اول. رشت: فرهنگ ایلیا.
- شوقی جیرنده، ص. (۱۳۹۶). گلیتات (واژگان، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها). جلد دوم. رشت: فرهنگ ایلیا.
- طاهری آبکناری، ا. (۱۳۹۶). بررسی زبان‌شناختی - اجتماعی واژگان زبان‌های گیلکی (گویش آبکناری)، فارسی و انگلیسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور.
- طباطبائی، ع. (۱۳۹۵). ترکیب در زبان فارسی: بررسی ساختاری واژه‌های مرکب. تهران: کتاب بهار.
- فرشیدورد، خ. (۱۳۶۲). طرحی برای تقویت زبان فارسی. نشر دانش، ۱۸، ۱۰ - ۱۴.
- میلانیان، ه. (۱۳۵۱). گسترش و تقویت فرهنگی زبان فارسی. تهران: چاپ کاویان.
- همایون، ه. (۱۳۹۴). واژه‌نامه زبان‌شناسی و علوم وابسته. ویرایش دوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

References •

- Amini, R. (2020). Kinship terms and terms of address in Nænæji Dialect. *Language Related Research*, 4(58), 639 – 667. [In Persian].
- Bateni, M. R. (1969). *Description of the grammatical structure of the Persian language (based on a general theory of language)*. Amir Kabir.
- Dehkhoda, A.A. (1998). *Loqatnameh*. Tehran Publications. [In Persian].
- Ekhtiari, Z. (2019). The forms of a rare verb (mæ:ɟstæ) in Khaniki dialect. *Language Related Research*, 6(48), 267 – 295. [In Persian].

- Farshidvard, Kh. (1983). A plan to strengthen Persian language. *Nashr e Danesh*, 18, 10 - 14. [In Persian].
- Homayoun, H. (2015). *A dictionary of linguistics and related sciences*. Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Hosseini Zanjanejad, H. (2010). *The study of verb construction in Tati (Eshtehardi dialect)*. Master's Thesis of Allameh Tabatabai University. [In Persian].
- Jafarpur, R. (1999). Strategies for preserving Tati language. *The International Conference on Tatology*. Islamic Azad University of Takestan, 91–104. [In Persian].
- Milanian, H. (1972). *Cultural expansion and strengthening of Persian language*. Kavian Press. [In Persian].
- Shoghi Jirandeh, S. (2016). *Giltat (Research on history, language and culture of Amarlū)*. vol.1. Farhang e Ilya. [In Persian].
- Shoghi Jirandeh, S. (2016). *Giltat (vocabularies, idioms and proverbs)*. vol. 2. Farhang e Ilya. [In Persian].
- Tabatabai, A. (2015). *Combination in Persian language: The study of structures in compound words*. Ketab e Bahar. [In Persian].
- Taheri Abkenari, A. (2016). *The sociolinguistic study of the vocabulary of Gilaki (Abkenari dialect), Persian and English languages*. Master's Thesis of Payam e Noor University. [In Persian].